

Надія МИРОНЕЦЬ (*Київ*)

**ЛИСТУВАННЯ ВОЛОДИМИРА ВИННИЧЕНКА
З МИКИТОЮ ШАПОВАЛОМ ЯК ДЖЕРЕЛО ІНФОРМАЦІЇ
ПРО ЖИТТЯ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЛІТИЧНОЇ ЕМІГРАЦІЇ
В ЄВРОПІ У 1920-х РОКАХ**

Епістолярна спадщина відомого українського громадсько-політичного діяча й талановитого письменника Володимира Кириловича Винниченка (1880–1951) останнім часом привертає увагу багатьох дослідників – істориків і літературознавців. Опубліковані окремі блоки листування В. Винниченка з різними громадськими й культурними діячами та жінками¹, на основі

¹ Листування М. Коцюбинського з В. Винниченком / Вступ, прим. П. М. Федченка // Радянське літературознавство. – 1988. – № 2. – С. 37–60; Листи до Михайла Коцюбинського / Упор. та коментарі В. Мазного; вступ. ст. В. Шевчука. – К., 2002. – Т. I. – С. 109–140; *Винниченко В.* Одвертий лист до М. Горького // Слово і час. – 1990. – № 6. – С. 33–39; *Крутікова Н.* Невідомі листи Винниченка до Олесья // Там само. – 1992. – № 1. – С. 28–32; *її ж.* Листування Максима Горького з Володимиром Винниченком (1908–1909) // Там само. – 1993. – № 2. – С. 46–52, 72; Ілюзії, що переросли час. Невідомі листи Володимира Винниченка: [Листи до М. Галагана] / Вступ. ст., упор. Р. Пирога // Культура і життя. – 1993. – 5 червня. – № 18–20; 3 листування В. Винниченка з Ю. Тищенком / Вступ. ст. Н. Кічігіної; підгот. до друку Н. Кічігіної, Н. Миронець // Розбудова держави. – 1994. – № 7. – С. 58–64; № 8. – С. 39–44; Листування Євгена Чикаленка з Володимиром Винниченком / Вступ. ст., підгот. до друку, прим. Н. Миронець // Українське слово. – 1995. – 12 жовтня; 9 листопада; 7 грудня; 1996. – 4 січня; 18 січня; 1 лютого; 15 лютого; 29 лютого; Листування Володимира Винниченка і Євгена Чикаленка (1902–1916) / Вступ. сл. Н. Миронець і В. Панченка // Вежа. – 1997. – № 8–9. – С. 187–220; *Миронець Н.* “Історія наша се... боротьба за національне існування...” (Листування Є. Х. Чикаленка з В. К. Винниченком) // Пам’ять століть. – 2001. – № 6. – С. 3–33; 2002. – № 1. – С. 6–33; № 5. – С. 28–34; № 6. – С. 115–145; Листування Є. Х. Чикаленка з В. К. Винниченком та П. Я. Стебницьким / Підгот. до друку Н. Миронець // Український історичний журнал. – 1997. – № 5. – С. 123–135; № 6. – С. 103–122; *Чикаленко Є.* Із листів до “літературного хрещеника” / Вступ. ст., підгот. до друку С. Гальченка // Учитель. – 1998. – № 7–8. – С. 13–20; *Винниченко В.* Три невідомі листи: [До Марії Цуканової] / Вступ. ст. А. Перерви; підгот. до друку М. Благовірова, А. Перерви // Березіль. – 2000. – № 9–10. – С. 80–184; Володимир і Розалія Винниченки. З подружнього листування (1914) / Вступ. ст., підгот. тексту й прим. В. Кузьменка // Слово і час. – 2000. – № 7. – С. 65–79; *Заболотна Т.* З листування Володимира Винниченка і Розалії Ліфшиць // Київська старовина. – 2003. – № 2. – С. 81–89; “Яка страшна річ політика...” Несподіванки еміграційного епістолярію Володимира Винниченка: (З архіву письменника в Колумбійському університеті, США) / Передм., упор. та прим. В. Панченка // Вітчизна. – 2003. – № 3–4. – С. 100–117; *Панченко В.* Володимир Винниченко: парадокси долі і творчості. – К., 2004. – С. 244–278;

листування написано низку статей², воно використовувалося в монографічних дослідженнях, присвячених життю і творчості В. Винниченка³,

Гайдабура В. Український театральний Париж та невідомі листи В. Винниченка: [До Євгенії Чайки та Бориса Дніпрового] // Дзеркало тижня. – 2005. – № 27–28. – С. 22; Листи Винниченка до видавництва “Рух” / Підгот. матеріалів Т. Маслянчук // Володимир Винниченко: у пошуках естетичної, особистої і суспільної гармонії: Зб. ст. – Нью-Йорк, 2005. – С. 194–231; Листи Володимира Винниченка до Юрія Тищенка (Сірого) (1919–1920 роки) / Вступ, комент. Н. Миронець // Український археографічний щорічник. Нова серія. – К., 2007. – Вип. 12. – С. 571–590; Епістолярний діалог Володимира Винниченка з Розалією Ліфшиць (1911–1918) / Вступ, ст., прим. Н. Миронець // Слово і час. – 2007. – № 9. – С. 48–56; № 10. – С. 62–69; 2008. – № 1. – С. 78–83; № 3. – С. 80–86; № 6. – С. 98–102; № 7. – С. 60–66; № 8. – С. 88–98.

² *Миронець Н.* Епістолярна спадщина Володимира Винниченка як джерело просопографічної інформації // Наукові записки Кіровоградського педагогічного університету ім. В. Винниченка. – Кіровоград, 2000. – Вип. 27. – С. 9–17; *її ж.* Тасмниці кохання Володимира Винниченка: Документальна розповідь // Кур’єр Кривбасу. – 2001. – № 138. – С. 92–130; № 139. – С. 96–137; № 140. – С. 54–193; № 141. – С. 78–116; *її ж.* Епістолярій Володимира Винниченка як джерело до вивчення його самоідентифікації // Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету ім. В. Винниченка. – Кіровоград, 2005. – Вип. 62. – С. 34–42; *Кузнєцова А.* Епістолярій В. Винниченка як джерело самовираження особистості письменника (конфлікт з Горьким) // Там само. – С. 127–133; *Мукосєєва Л.* Листування М. Грушевського з В. Винниченком як джерело просопографічної інформації // Там само. – С. 162–168; *Сахно І.* Листування В. Винниченка з Є. Чикаленком як джерело до вивчення настроїв та характеру письменника // Там само. – С. 162–168; *Ткаченко І.* Видавничий аспект листування В. Винниченка та Ю. Сірого // Там само. – С. 183–189; *Гальченко С., Шудря М.* “Нелегко відірвати себе від України...”: Співпраця Володимира Винниченка з видавництвом “Рух”: (На основі його листів 1926–1933 рр.) // Володимир Винниченко: у пошуках естетичної, особистої і суспільної гармонії. – С. 182–193; *Сахно І.* Листування Володимира Винниченка як джерело для зображення його просопографічного портрета // Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. – К., 2006. – Вип. 11 / Ред. кол.: О. С. Онищенко (гол.) та ін. – С. 389–400; *її ж.* Відображення громадсько-політичної діяльності Володимира Винниченка в його листуванні з Юрієм Тищенком (Сірим) // Громадсько-політична діяльність Володимира Винниченка (До 125-річчя від дня народження): Зб. ст. – К., 2006. – С. 236–244; *Старовойтенко І. М.* Листи В. Винниченка до Є. Чикаленка як джерело дослідження його громадсько-політичної діяльності // Там само. – С. 82–94; *Панченко В. Є.* Політичний проект Володимира Винниченка 1936 року. Невідомий лист письменника до Сталіна // Там само. – С. 222–235; *Сахно І.* Листування В. Винниченка як джерело дослідження його стосунків з членами родини // Історичний журнал. – 2007. – № 3. – С. 78–86; та ін.

³ *Панченко В.* Магічний кристал. – Кіровоград, 1995. – 234 с.; *його ж.* Будинок з химерами. Творчість Володимира Винниченка 1900–1920 рр. у європейському літературному контексті. – Кіровоград, 1998. – 272 с.; *його ж.* Володимир Винниченко: парадокси долі й творчості. – К., 2004. – 287 с.; *Сиваченко Г.* Пророк не своєї вітчизни. Експатріантський “метароман” Володимира Винниченка: текст і контекст. – К., 2003. – 280 с.; *Михида С.* Слідами його експериментів: Змістові домінанти та поетика конфлікту в драматургії Володимира Винниченка. – Кіровоград, 2002. – 192 с.; *Кульчицький С., Солдатенко В.* Володимир Винниченко. – К., 2005. – 287 с.; *Солдатенко В.* Володимир Винниченко: на перехресті соціальних і національних прагнень. – К., 2005. – 324 с.

стилю епістолярної спадщини В. Винниченка присвячена дисертація Т. Заболотної⁴.

Однак листування Володимира Винниченка з Микитою Шаповалом ще не було предметом спеціального дослідження, хоча частково використовувалося в окремих статтях⁵, у дисертаційному дослідженні О. Чумаченка⁶, у монографії В. Піскун⁷, однак його інформаційний потенціал далеко не вичерпаний.

Мета цієї статті – показати інформаційні можливості цього листування для вивчення життя української політичної еміграції в Європі у 1920-х рр.

В особовому фонді відомого українського громадсько-політичного діяча, поета, публіциста і вченого-соціолога Микити Юхимовича Шаповала (1882–1932), що зберігається в Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України, ф. 3563), велике місце займає його листування з багатьма відомими українськими й російськими громадсько-політичними та культурними діячами. Микита Шаповал очолював Закордонний комітет Української партії соціалістів-революціонерів та Український громадський комітет у Чехо-Словаччині й перебував у центрі українського громадсько-політичного життя. Тому його листування має особливу цінність як історичне джерело для вивчення життя української еміграції. Серед численних кореспондентів М. Шаповала був і В. Винниченко, з яким він був знайомий ще з дореволюційних часів, листувався з ним як редактор журналу “Українська хата”. У роки української революції вони співпрацювали у Центральній Раді, М. Шаповал входив до складу очолюваного В. Винниченком Генерального Секретаріату, разом вони організували повстання проти гетьмана П. Скоропадського. Близькими, хоч і не в усьому тотожними, були їхні політичні погляди, обидва були переконаними соціалістами, українськими державниками, В. Винниченко був серед організаторів і керівників Української соціал-демократичної робітничої партії, М. Шаповал належав до лідерів Української партії соціалістів-революціонерів. Тож не дивно, що, опинившись у вимушеній еміграції, недавні соратники встановили епістолярний контакт і час від часу зустрічалися особисто, щоб обговорити нагальні проблеми життя української еміграції й виробити спільну лінію поведінки.

У згаданому фонді (оп. 1, спр. 149–152) виявлено 171 поштове відправлення (листи і листівки) В. Винниченка до М. Шаповала, які за роками розподіляються так: 1919 – 1, 1920 – 4, 1921 – 31, 1922 – 33, 1923 – 45, 1924 – 28, 1925 – 13, 1926 – 10, 1927 – 1, не датованих – 5.

⁴ *Заболотна Т. В.* Епістолярна спадщина В. Винниченка: адресування і стиль: Автореф. дис. ... канд. філол. н. – К., 2005. – 17 с.

⁵ *Миронець Н.* “Українфільм” – нездійснена мрія Володимира Винниченка // *Кіно-Театр.* – 1996. – № 2. – С. 28–29; *Чумаченко О.* Спроба консолідації українських соціалістів в еміграції (1923–1925) // *Розбудова держави.* – 1998. – № 910. – С. 113–124.

⁶ *Чумаченко О.* Громадсько-політична діяльність Микити Шаповала: Дис. ... канд. іст. н. – К., 2002.

⁷ *Піскун В.* Політичний вибір української еміграції (20-і роки ХХ століття). – К.; Нью-Йорк, 2006. – 671 с.

Оригіналів листів М. Шаповала до В. Винниченка за цей період виявити не вдалося, однак 35 листів збереглося в чернетках (Там само. – Спр. 239), які за роками розподіляються так: 1920 – 1, 1921 – 5, 1922 – 5, 1923 – 9, 1924 – 1, 1925 – 12, 1927 – 2. Крім того, зі змісту листів В. Винниченка нерідко можна встановити й основні сюжети листів М. Шаповала, оскільки він, як правило, за пунктами відповідав на його запитання або висловлені думки.

В одній статті неможливо навіть окреслити всі проблеми, які порушувалися в цьому листуванні, тому тут зупинимося лише на головних сюжетах, що стосуються найдраматичнішого періоду в житті української еміграції, коли політична ситуація в Україні була нестабільною і настрої емігрантів мінялися: від сподіванок на поразку більшовиків і швидке повернення в Україну до втрати такої надії і необхідності визначити свою поведінку в цих умовах.

Листи є насамперед важливим джерельним свідченням про світогляд, політичні погляди і настрої їхніх авторів, про політичну ситуацію в Україні і в світі та її оцінку кореспондентами, хоч відображають вони й інші сюжети еміграційного життя.

Зберігся лише один лист В. Винниченка за 1919 рік, датований 25 листопада. Зі змісту видно, що це відповідь на не відомий нам лист М. Шаповала. В. Винниченко у цей час вів переговори з московським більшовицьким урядом, схилився до співробітництва з ним на певних умовах, і цей лист яскраво відображає його тогочасні настрої: упевненість у тому, що треба відстоювати комунізм і чисту радянську владу, що іншої *“української державности, як робітничо-селянської не може бути”*⁸.

Він у цей час не підтримав пропозиції М. Шаповала про створення Закордонного комітету для координації зусиль української еміграції. На його думку, треба було *“або їхати всім зараз же на большевицький бік і вести там справу (мирним, товариським способом) в напрямі українізації совітської влади на Україні, або сидіти тут без крику і комітетів та робити те, що хто може”*⁹. Сам схилився до першого варіанта, але чекав результатів переговорів з Москвою, М. Шаповалові ж і його однопартійцям радив їхати в Україну і разом з тамтешніми товаришами (Чехівським, Ткаченком та ін.) впливати на Київ і Москву в напрямі українізації влади.

Після невдачі своєї місії з поїздкою до Москви й Харкова В. Винниченко очолив Закордонну групу УКП, його позиція щодо політики більшовиків в Україні докорінно змінилася, він став відверто й різко її критикувати, хоч не виключав можливості подальших переговорів з Москвою представниками партії есерів, зокрема М. Грушевським. У листі до М. Шаповала від 17 листопада 1920 р. він писав: *“Від щирого серця бажаю, щоб мій неуспіх послужив допомогою йому (М. Грушевському. – Н. М.) в цій справі. Коли може бути взагалі якась порозуміння шляхом переговорів, без реально-виставленої сили,*

⁸ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф. 3563. – Оп. 1. – Спр. 149. – Арк. 2–2зв.

⁹ Там само. – Арк. 2зв.

то я вважаю мою подорож, результати її й мій виступ проти політики РКП за сприяючий фактор для переговорів вашої групи”¹⁰.

Майже через рік, коли в емігрантських колах поширились чутки про можливу інтервенцію в Україну Польщі та Румунії й об’єднання сил контрреволюції, до яких В. Винниченко відносив і петлюрівців, він у листі до М. Грушевського, копію якого надіслав М. Шаповалу 18 вересня 1921 р., висунув ідею створення революційного національного центру, щоб організувати оборону революції і не дати захопити владу реакції. В. Винниченко писав: “Петлюрівщина й досі являється для широкого загалу єдиним *національним* центром, *вона* для них є представницею української державности й національної самостійности. Через те, не зважаючи на всю антипатію багатьох до неї, її мусять визнавати й підпірати. Я гадаю, з першими успіхами інтервенції вплив і політичне значення петлюрівщини почне дуже збільшуватись”¹¹. Щоб не допустити цього, В. Винниченко вважав за необхідне створення авторитетного революційного національного центру в Україні у формі коаліційного уряду. Він пропонував групі М. Грушевського вжити відповідних заходів перед Москвою для утворення такого центру. “Коаліційний новий Уряд із КПУ, УКП, УПСР, – писав він, – міг би зразу внести велике замішання в нац[іональні] елементи, що йдуть тепер з Петлюрою. Оголошення змін у політиці на Україні могло би притихшити повстанство, викликати довір’я у селянства...”. І знову наголосив: “Ваша група *повинна* повторити спробу нашої групи”¹².

Позицію своєї групи стосовно міркувань, висловлених В. Винниченком у листі до М. Грушевського, М. Шаповал виклав у листі від 22 вересня 1921 р.: “З приводу Вашого листа до Грушевського я мав нараду з товаришами (Закорд[онний] Ком[ітет]), і ми прийшли до таких висновків.

1. По ідеї Ваша пропозиція є виразом нашої постійної позиції, а власне: що тільки передача влади на Україні в руки національно-революційного центру і зміна політики відповідно інтересам широких трудових мас була б виходом з тупика і дала б початок для розвитку в діяльності мас, їх відпорности і спайки.

2. Що укр[аїнський] нац[іонально]-рев[олюційний] центр мусів би об’єднувати українські рев[олюційно]-соц[іалістичні] партії, котрі б мусіли порозумітися на спільній хочби й компромісовій, але реалістичній програмі. Ці партії: УКП і УПСР. До їх треба додати і інші соц[іалістичні] партії, (укр[аїнських] і рос[ійських] меншевиків, есерів, жидівські соц[іалістичні] партії), коли б вони погодилися підтримувати основні здобутки революції і суверенність України. Але участь обласної рос[ійської] організації (КПБУ) є виключена. Ті ж елементи, що стоять за укр[аїнську] революцію і суверенність, можуть влитися в укр[аїнський] цей блок.

¹⁰ Там само. – Арк. 53в.

¹¹ Там само. – Арк. 623в.

¹² Там само. – Арк. 633в.

3. Коли б сталось таке *чудо*, що Москва згодилась відступитись і передати владу, то наша партія очевидно б пішла на вказаний шлях.

4. Одначе ми рішучо не віримо в *можливість* цього чуда.

5. Тому ми активно не можемо робити заходів, як перед Москвою, так і перед групою Грушевського, в цім напрямі, разом з тим не хочемо перешкоджати, коли б цю акцію хтось з укр[аїнських] діячів чи груп розпочав і провадив.

Оце в коротких рисах погляд товаришів. Спостерігаючи це літо московську політику, товариші остаточно зневірилися в надіях на порозуміння з Москвою, котра не хоче зійти з “єдино-неділимства” і за це пожертвує революцією, а не Україною”¹³.

З листування дізнаємося й про погляди інших українських соціалістів на тогочасне міжнародне становище, на ситуацію в емігрантському середовищі й перспективи його об’єднання заради протистояння “реакції”, прогнози щодо підтримки цієї акції зарубіжними країнами. Характерна щодо цього оцінка кореспондентами позиції Дмитра Антоновича, який у серпні 1921 р. звернувся з листами до М. Шаповала й В. Винниченка, у яких висловив свою стурбованість тим, що серед українських емігрантів зростає вплив Вишиваного. 4 серпня 1921 р. він писав М. Шаповалові: “Зараз, здається, не буде перебільшенням, коли я скажу, що всю українську еміграцію в Австрії, Франції, Німеччині, Італії, Швейцарії, Угорщині, наполовину в Польщі і Румунії пригорнув до себе В. Вишиваний. Я не знаю, як його шанси в Чехах, але, здається, і там має поводження між певними, особливо військовими, колами.

У Польщі при Петлюрі zostалися, здається, тільки Романченко та Мазепа, а вже А. Лівіцький і всі інші перекинулися одверто чи потайки до Вишиваного. На цей час, може, рішаючий, Вишиваний зумів стати центральною фігурою, сипнути грішми, які він якраз на цей час має, і він далеко не без зв’язків на Україні. Додайте до цього уміння робити все тихо та крито. І зараз він ніби не при чому, а тим часом куди не плюнеш, попадаєш на вишиванця”¹⁴. У листі від 19 серпня він знову повертається до цієї теми, наголошуючи, що Вишиваний об’єднав навколо себе не лише всі українські партії за кордоном від правих та соціал-демократів і есерів до монархістів і навіть самостійників, а й усіх січових стрільців, багато галицьких кіл, а головне – “всіх повстанців полудневої України”¹⁵. З цього Д. Антонович робив висновок про необхідність протиставити акції Вишиваного свою контракцію, а для цього створити “такий лівий соціалістичний і демократичний блок, який би за допомогою Франції міг би негайно розвинути акцію”¹⁶.

Подібні листи Д. Антонович писав і В. Винниченкові, який обмінювався думками з їхнього приводу з М. Шаповалом. Останній, викладаючи свою осо-

¹³ Там само. – Ф. 3563. – Оп. 1. – Спр. 239. – Арк. 14.

¹⁴ Там само. – Спр. 141. – Арк. 43–43зв.

¹⁵ Там само. – Арк. 45.

¹⁶ Там само. – Арк. 46.

бисту точку зору стосовно пропозицій Д. Антоновича, писав В. Винниченкові 23 серпня 1921 р., що згоден з думкою, ніби українсько-російська справа переходить у міжнародну площину, але вважає, що “не стане Франція панькатися з укр[аїнським] демократ[ично]-соціаліст[ичним] Союзом і грошей не дасть ані зброї, аmunіції тощо. Можливо, що симпатії її належуться Мілюкову-Керенському, але які тут щасливі предзнаменования для укр[аїнського] дем[ократично]-соц[іалістичного] Союзу (наприклад, Вин[ничен]ко, Муха (Д. Антонович. – *Н. М.*), Шап[ова]л!)? Українські громадські сили так розбиті, що з ними навіть Сан-Маріно чеське не рахується особливо! В міжнародному смислі укр[аїнська] справа поки що нуль. Нація селян без книжок, без підручників може бути тільки об’єктом, а не суб’єктом політики. Наші надії тільки на російський хаос: буде він – то ми скористуємось моментом <...>”¹⁷. 24 серпня, як повідомляв далі М. Шаповал, відбулося засідання Закордонного комітету. “Постановлено: вважати надії Антоновича на Францію – за фантазію. За Францією – Польща, за Польщею – поділ України. Наша акція повинна бути проти-польською. Вже куди ліпше – порозуміння з росіянами, коли вони справді признають постулат самостійности”¹⁸.

Але питання, “як далі бути” українським емігрантам, не втрачало своєї гостроти. 2 травня 1922 р. В. Винниченко писав: “Питання «як далі бути» цікавить, мабуть, не одних таборових мешканців, а всю укр[аїнську] еміграцію. Дійсно, як бути далі? Лишатись на невідомо який час в еміграції? Чи скоритись, визнати сучасну владу й їхати на Україну служити для тої влади? І так і сяк – признати свою поразку й безсилля”. На його думку, треба було знаходити якийсь вихід, як для індивідуальних інтересів, так і для громадських, що створював би можливість для активності і реальної боротьби за себе й свій світогляд. З цією метою необхідно було, вважав він, соціалістичній демократії виробити якусь платформу, якусь програму, твердо всім течіям стати на ній, а потім виробити тактику, способи впровадження в життя тієї програми. “І треба це робити швидше, – наполягав він, – бо скоро еміграція посуне на Україну неорганізовано, покійрно, розпорошено. Москва братиме її голими руками, як рибу в спущеному ставку”. Тож нехай би вона їхала в Україну, для служби не “антисоціалістичній, антипролетарській, антидемократичній” Москві, а трудовій Україні. Взяти на себе це завдання, на думку Винниченка, мали група Шаповала та соціал-демократи¹⁹.

З листування видно, яку велику увагу українські політичні емігранти приділяли справі об’єднання, створення ініційованого В. Винниченком “Революційно-соціалістичного союзу”, “єдиного фронту української трудової демократії”, органом яких став би редагований В. Винниченком та М. Шаповалом журнал “Нова Україна”. Ця тема – наскрізна в аналізованому листуванні. Постійні дискусії йшли навколо питань про сили, які мали б об’єднатися, платформу, засоби і т. п. Уже в листі від 22 вересня 1920 р. М. Шаповал про-

¹⁷ Там само. – Спр. 239. – Арк. 10.

¹⁸ Там само. – Арк. 12–12зв.

¹⁹ Там само. – Спр. 150. – Арк. 21зв.

понував співробітництво групі В. Винниченка і в загальних рисах характеризував платформу своєї групи: “Наша група стоїть на загальній платформі III [Інтернаціоналу], але займає таке становище до внутрішніх справ, як УКП”²⁰, а в листі від 1 лютого 1921 р. докладно виклав зміст платформи²¹.

В. Винниченко про свою політичну платформу детально писав у листі до М. Шаповала від 7 липня 1921 р.²². Позиції обох політиків в основних питаннях збігалися, хоч існували й певні розбіжності, які обговорювалися в листуванні. З листування ж видно, які великі труднощі як об’єктивного, так і суб’єктивного характеру існували на шляху до створення “Революційно-соціалістичного союзу”, а потім і єдиного політичного українського центру, “єдиного фронту”. Однією з перших перешкод стала ліквідація очолюваної В. Винниченком Закордонної групи УКП. 16 серпня 1921 р. він писав: “З огляду на розпуск Зак[ордонної] гр[упи] УКП очевидно існування Рев[олюційно]-Соц[іалістичного] Союзу з нашою участю кінчається. Але, мені здається, Вам треба повести енергичні переговори з лівими еседеками і зберегти такий союз. Я можу вступити в його як безпартійний рев[олюціонер]-соціаліст (комуніст), а не укапіст”²³.

Переговори ж есерів з лівими соціал-демократами йшли дуже важко в основному через неприязні міжособистісні стосунки, коріння яких сягали в минуле. Про це багато писалося в листах. В одному з них (від 27 жовтня 1923 р.) В. Винниченко докоряв М. Шаповалові за те, що той гальмував справу обговорення платформи єдиного фронту саме через “груповий, чи ще гірше – особистий конфлікт з еседеками”²⁴. В. Винниченко вважав, що заради об’єднання не треба піднімати “ніяких старих непорозумінь” і не слід “зводити поррахунків, а просто починати справу так, немов все старе закреслене. Треба говорити тільки про майбутнє, а не про минуле, – дальше чи ближче, все одно”²⁵. М. Шаповал же не погоджувався “поставити хреста” на всьому минулому, бо вважав, що “об’єднання мусить бути на щирості і довір’ї, без цього *ніякої* роботи не буде фактично”²⁶. У цьому ж листі від 26 липня 1923 р. він повідомляв В. Винниченкові постанову Закордонного комітету УПСР, в якій визнавалася принципова необхідність створення єдиного фронту революційної демократії, але підкреслювалося, що треба прагнути до негайного оформлення об’єднання *трьох* груп: революційних марксистів (група Винниченка), есерів і радикалів, поширення ж цього союзу вважалося передчасним.

Щодо соціал-демократів і соціалістів-федералістів, то допускалося практичне співробітництво з ними на культурному полі²⁷.

²⁰ Там само. – Спр. 239. – Арк. 3зв.–4.

²¹ Там само. – Арк. 6–6зв.

²² Там само. – Спр. 149. – Арк. 46–47зв.

²³ Там само. – Арк. 54зв.

²⁴ Там само. – Спр. 151. – Арк. 93зв.

²⁵ Там само. – Арк. 71 (лист В. Винниченка до М. Шаповала від 24 липня 1923 р.).

²⁶ Там само. – Спр. 239. – Арк. 44.

²⁷ Там само.

В. Винниченко вбачав у цьому рішенні Закордонного комітету позитивні й негативні моменти. “Позитивне те, що Ви *хочете* усунути тертя між Вами й с[оціал]-д[емократами], хочете на реальній роботі випробувати їх. Це добре для в'яснення міжгрупових відносин. Але негативне в сій повільності є те, що вона шкодить швидкому розвитку й реалізації ідеї єдиного фронту. Справа починає набирати теоретично-академічного характеру. Публіка починає зневірюватись у реальності справи. Головне, що крім «Нов[ої] Укр[аїни]», нічого *дієвого* й досі немає”²⁸.

Додамо від себе, що справа так і залишилася на теоретично-академічному рівні, і провина за це лежить і на В. Винниченкові, бо, ратуючи за єднання, він наполягав, що з “єдиного фронту” мають бути виключені всі, на його погляд, “антидемократичні елементи”: гетьманщина (монархісти), комісарщина (московські комуністи), отаманщина (петлюрівці)²⁹.

Особливо непримиренну позицію займав В. Винниченко (та й М. Шаповал) щодо недавніх соратників по боротьбі за Українську державу – Симона Петлюри і його товаришів, уряду УНР, який перебував у польському місті Тарнові. Тепер їх вважали чи не найголовнішими ворогами революції, і з листування це видно особливо яскраво³⁰. В. Винниченка особливо непокоїло зростання популярності С. Петлюри серед українських повстанців. У листі від 23 березня 1921 р. він писав М. Шаповалові, що недавно у свого батька, у Відні був Левко Чикаленко і казав йому, “що вся Україна так жде Петлюру, що коли він не з’явиться, то повстанці поставлять фальшивого Петлюру і будуть круг його гуртувати сили”³¹. А відповідаючи на один із листів М. Шаповала, у якому той писав, що хтось із його партійних товаришів уважав ім’я С. Петлюри потрібним для використання, В. Винниченко обурювався: “Це ж є ціла програма, з якою, розуміється, ми абсолютно не можемо погодитись, так само як ні боротьбисти, ні укапісти. Що значить використовувати ім’я? Це значить іти під прапором того самого «П[етлюри]». А це значить все одно, що під прапором Врангеля, Денікіна і т. п.”³².

Особиста неприязнь В. Винниченка до С. Петлюри була настільки глибокою, що він не позбувся її й після вбивства останнього. І якщо М. Шаповал, який за життя С. Петлюри також висловлював на його адресу немало різких звинувачень, після підступного вбивства організував у Празі велелюдний траурний мітинг і виступив на ньому із палкою промовою, назвавши в ній С. Петлюру трагічною постаттю української революції, звинуватив у його вбивстві московський більшовицький режим, закликав земляків до єднання і оголосив офіційний траур, то В. Винниченко дорікнув йому за це. У листі

²⁸ Там само. – Спр. 151. – Арк. 75.

²⁹ Там само. – Спр. 150. – Арк. 72 (лист В. Винниченка до М. Шаповала від 30 грудня 1922 р.).

³⁰ Див.: Там само. – Спр. 149. – Арк. 29, 31, 63; Спр. 150. – Арк. 54; Спр. 151. – Арк. 106; та ін.

³¹ Там само. – Спр. 149. – Арк. 23зв.

³² Там само. – Арк. 29 (лист В. Винниченка до М. Шаповала від 18 квітня 1921 р.).

від 14 червня 1926 р. він писав: “Мене це дивує. Не віриться. Не розумію, як треба розуміти цю жалобу Вашої організації. Як по голові уряду, визнаного Вами? Чи з національної солідарності, себто ніби отой самий «єдиний фронт» з тою течією, представником якої був Петлюра, й яка має зв’язок з тими темними явищами, що якимсь боком спричинилися до убийства?”³³

Та повернімося до ситуації початку 1920-х рр. У 1922 р., коли після Генуезької конференції стало зрозуміло, що, як писав В. Винниченко в листі від 19 травня 1922 р., державність України “вже ліквідована навіть в тій декоративній формі, в якій вона виставлялась комісарською Москвою”³⁴, актуалізувалося питання про утворення в еміграції єдиного українського політичного центру. Як видно з листування, В. Винниченко в цих умовах не відкидав такої ідеї, але сумнівався в можливості її втілення в життя, бо не зрозуміло було, яка кінцева мета буде покладена в основу програми діяльності центру, якими засобами й методами вестиметься боротьба й реалізація програми³⁵.

До розмірковувань над цією ідеєю В. Винниченко повертається і в листі від 19 червня того ж року: “Я боюсь, – писав він, – що створення авторитетного єдиного укр[аїнського] політичного центру зустріне великі труднощі. Нам потрібний такий центр, який був би подібний до Генерального Секретаріату, який мав би таку саму моральну силу і владу над українцями. Такий центр міг би мати навіть матеріальні засоби, наклавши *податок* на всю українську еміграцію як для боротьби з голодом (фізичним і духовним), так і для боротьби політичної. На інші джерела матеріальної допомоги нам рахувати важко. Але для оподаткування еміграції, повторюю, треба такого морального авторитету, впливу й значіння, які мав Генеральний Секретаріат, і треба такої віри й єдності, які були в українства за тих часів. Та й об’єктивна ситуація тепер не така, та й саме українство не таке”³⁶. Але деяку схожість В. Винниченко вбачав у наявності величезної загрози як державному, так і національно-культурному існуванню нашого народу, в соціально-економічній реакції та підготовленому Москвою “занапащенні європейсько-неповському капіталові”. Цей момент схожості, вважав він, мусить будити волю кожного українця, як і тоді, до бажання боротися за своє існування, “мусить *єднати*, а значить, мусить служити цементом для створення єдиного центру”. Але він застерігав від поспішних кроків у цьому напрямі, поки немає реальних назрілих передумов до їх здійснення, пропонував обговорити цю ідею в партійних групах різних напрямів, зібрати інформацію, а потім, маючи відповідний матеріал, приступити до обміркування³⁷.

У листі від 30 листопада 1922 р. В. Винниченко вже пише, що назріває питання про єдиний український фронт. “Але який? – ставить він запитання. – Чи *тільки революційно-соціалістичний*, як нам думалось тоді, коли

³³ Там само. – Спр. 152. – Арк. 102.

³⁴ Там само. – Спр. 150. – Арк. 23.

³⁵ Там само. – Арк. 23зв.

³⁶ Там само. – Арк. 30зв.–31.

³⁷ Там само. – Арк. 31.

ще можна було революцію рятувати, чи *національний*, коли вже стає ясно, що треба рятувати хоча б національні здобутки, рятувати елементарні умови духовного існування нашого народу як *нації*? От як, на мою думку, стоїть укр[аїнське] питання. І як це не прикро нам, соціялістам, які ще так недавно не припускали й думки про можливість виникнення у нас такого питання, ми *змушені* московською реакцією зайняти ним. І серйозно зайняти, і швидко, і енергично, щоб події не захопили нас у тому розпорошеному, жалюгідному і дуже вигідному для Москви стані, до якого вона свідомо приклала не мало своїх зусиль, і в якому перебуваємо тепер.

Розуміється, поставити питання, зайняти ним – ще не значить розв’язати його іменно в тому напрямі, який найбільш перечить нашим позиціям *принципiallyним*. Тактично, ми можемо і навіть повинні міняти свої позиції відповідно до зміни ситуації й умов”³⁸.

На думку В. Винниченка, однією з конкретних справ, яка могла б об’єднати всю українську еміграцію, була допомога голодуючим в Україні. У листі до М. Шаповала від 8 серпня 1922 р. він писав, що в Берліні засновано “Комітет допомоги голодуючим на Україні”, який він очолив. Комітет виробив статут, видав відозву, наклав податок на еміграцію. У В. Винниченка виникла ідея: звернутися до іноземних урядів з пропозицією дати позику українському народові на голод. Звернутися могло тільки більш-менш гідне довір’я дійсне представництво народу, яким за кордоном були українські політичні партії. Якби вони всі разом, починаючи від крайніх правих і кінчаючи крайніми лівими, дали перед урядами зобов’язання виплатити позику, як тільки український народ економічно стане на ноги, то, можливо, таке зобов’язання, якщо не для урядів і парламентів, то для деяких фінансових груп було б достатнім для видачі позики³⁹. В. Винниченко, хоч і не сподівався від цієї акції матеріального успіху, зате бачив її позитивні сторони з політично-національного погляду. “Коли нам удасться підняти в європейських політичних колах інтерес до сеї ідеї, – писав він, – коли вона вийде на сторінки преси, на трибуни парламентів, – то це вже певного роду здобуток, бо дається можливість пропаганди нашої державности. З другого боку, сією пропозицією ми примусимо московську окупаційну владу і нещасних українських прислужників її виявити своє справжнє обличчя. Вони напевне не схочуть прилучитись до спільного зобов’язання, а тим самим розпишуться в свідомому засудженню укр[аїнського] народу на голодну смерть. Коли ж прилучаться, то тим самим признають значіння в майбутньому укр[аїнських] політичних партій, признають *de facto* українську державність і окремішність її виступів на міжнародному терені. Також для них неприємна річ”⁴⁰.

Як видно з листування, актуальним для української еміграції було питання порозуміння з представниками народів колишньої Російської імперії для спільних дій. М. Шаповал писав В. Винниченкові 23 серпня 1921 р., що

³⁸ Там само. – Арк. 65.

³⁹ Там само. – Арк. 36.

⁴⁰ Там само. – Арк. 37.

у вересні в Празі відбудуться кубанська і білоруська конференції, куди будуть запрошені грузини. Намагалися порозумітися також із російськими есерами, щоб здобути через них кошти і підтримку, “виговоривши собі невтручання в наші внутрішні справи”⁴¹. “Ми вели розмову з росіянами, грузинами, білорусами, кубанцями, донцями, терцями, – повідомляв він. – Окремо від москалів всі хочуть закласти Спілку Народів бувшої Росії для боротьби з Московським імперіялізмом. Ця справа у нас в ходу. Постановлено також закласти Закорд[онний] Україн[ський] Визвольно-рев[олюційний] Союз (по персональному принципу з нашої партії, з лівих с[оціал]-д[емократів], запросити Вас з товаришами). Тоді цей Союз увійде в Спілку Народів бувшої Росії і разом шукатимемо коштів і засобів боротьби. (Грузини – запеклі самостійники і бадьорі)”⁴².

Цікаві спостереження щодо настроїв російських емігрантів висловив М. Шаповал у листі від 22 вересня 1921 р.: “Ми продовжуємо розмови в різних напрямках: і з росіянами і з «народами» бувшої Росії. Здається, що навіть з росіянами можна буде домовитися, хоч це й тяжко. З Керенським ми перервали розмови вже давно, але з іншими зустрічаємося. Видно, що росіяне переживають кризу: вони не хочуть большевиків, але хочуть, щоб залишилося те становище, яке утворили большевики в справі об’єднання Росії. Дехто висловляється з їх, що *повстання* проти большевиків потягне за собою «розпад Росії». Дивні річі! *Національні* інтереси, мабуть, візьмуть гору у росіян, і вони чекатимуть... добровільної здачі большевиків”⁴³.

А 7–11 жовтня 1921 р. М. Шаповал писав, що вже стала на реальний ґрунт справа зі “Спілкою народів” колишньої Росії. Були перші збори білорусів, кубанців, грузин і українців. Дійшли згоди⁴⁴.

Багато місця в листуванні займають сюжети, пов’язані з конфліктом між закордонними групами УПСР: празькою, яку очолював М. Шаповал, та віденською (М. Грушевський та його прихильники, яких В. Винниченко іронічно називав “грушенятами”). В основі конфлікту було різне ставлення до уряду Раковського та повернення в Україну. Якщо віденці вважали за можливе визнати уряд Раковського легітимним, відстоювали ідею перетворення УНР на “радянську республіку”, шукали шляхів примирення з більшовицькою Росією, то пражани стояли на протилежних позиціях. Звідси виникали й інші конфлікти, полеміка набирала гострих, навіть жорстких форм, що, на думку В. Винниченка, могло зашкодити майбутньому порозумінню між обома групами і завдати великої шкоди. Він писав М. Шаповалу 26 березня 1922 р.: “Але як же Ви собі все ж таки уявляєте майбутнє співжиття з ними в рябцях одної партії? Як може розв’язатися ваш конфлікт? А час надходить такий, що треба мати сили зібраними. Недалеко той час, коли укр[аїнські] соц[іалістичні] партії зможуть поїхати на Україну, на працю, на боротьбу. Чи

⁴¹ Там само. – Спр. 239. – Арк. 11.

⁴² Там само. – Арк. 12зв.

⁴³ Там само. – Арк. 14зв.

⁴⁴ Там само. – Арк. 15зв., 16.

добре воно буде для Вашої партії, коли вона прийме в лоно своє поколотих, ворогуючих між собою закордонців?”⁴⁵

Одна з тем, яка часто зустрічається в листах, – наміри М. Грушевського повернутися в Україну, а потім оцінка цього кроку. Позиції з цього питання учасників епістолярного діалогу хоч у основному й збігалися, але де в чому й відрізнялися. Якщо М. Шаповал завжди різко негативно оцінював ці наміри і кроки М. Грушевського⁴⁶, то ставлення В. Винниченка пройшло певну еволюцію. У 1921 р. В. Винниченко вважав зрадництвом наміри М. Грушевського і його прихильників повернутися в Україну лише для культурної роботи, без можливості брати активну участь у політичному житті. У листі від 16 серпня 1921 р. він запитував, чи справді М. Грушевський і К^о збираються їхати на таких умовах, і писав: “Яка ж може бути оцінка? Грушевський, мовляв, *пішов на службу* без усяких зобов’язань з боку окупантів, без усяких можливостей брати активну участь в політиці, давати лозунг *служби руським окупантам і піддержки їх*, – це просто безглуздя”⁴⁷. Цей лист, між іншим, важливий не лише засудженням намірів М. Грушевського (про це багато написано як у листах, так і в інших джерелах), а й тим, що В. Винниченко відверто називає тогочасну більшовицьку владу в Україні російським окупаційним режимом.

Проте, коли М. Грушевський виїхав в Україну, В. Винниченко писав М. Шаповалові 21 березня 1924 р.: “Так М. Грушевський уже в Києві? Ну, може, воно й краще. Хай, коли зможе, старий щось там робить”⁴⁸.

З листування також можна дізнатися про причини й характер конфліктів, що часто виникали між іншими представниками емігрантських кіл, у тому числі й між учасниками аналізованого епістолярного діалогу, про умови їхнього побуту, відчуття відірваності від рідної землі і брак інформації про справжній стан речей і т. п. У листі В. Винниченка від 14 листопада 1921 р. читаємо: “Що там робиться на Україні? Чи не маєте Ви яких-небудь більш певних відомостей, ніж подають газети? З газет нічого розібрати не можна: то повстанці от-от візьмуть Київ, то їх уже остаточно розбито, розпорощено і ліквідовано”⁴⁹.

Велике місце в листуванні займає тема журналу “Нова Україна”, воно може бути важливим джерелом для вивчення історії цього видання, у ньому знайшли відображення плани видавців, труднощі, з якими їм доводилося стикатися, конфлікти, які виникали між окремими членами редколегії, тощо. Ця тема може бути предметом спеціального дослідження. Тут наведу лише кілька прикладів, які свідчать як про непрості стосунки між співробітниками

⁴⁵ Там само. – Спр. 150. – Арк. 4зв.

⁴⁶ Детальніше про це див.: *Миронець Н.* Започатковуємо нову рубрику. Публікація статті М. Шаповала “Політична смерть М. Грушевського” // *Розбудова держави*. – 1994. – № 43. – С. 56–60.

⁴⁷ ЦДАВО України. – Ф. 3563. – Оп. 1. – Спр. 149. – Арк. 54.

⁴⁸ Там само. – Спр. 152. – Арк. 13зв.

⁴⁹ Там само. – Спр. 149. – Арк. 72.

журналу, так і про непримиренність В. Винниченка щодо “петлюрівців” й інших представників еміграції, які не поділяли його поглядів. 13 листопада 1922 р. він писав М. Шаповалові: “...Я послав через п. Богацького заяву до видавництва, в якій прохаю останнє поставити п. п. Безпалкові, Гольдельманові та Мартосові вимогу, щоб вони виразно, прилюдно зробили заяву про відмовлення від своїх петлюрівських позицій і визнали їх помилковими. Коли такої заяви не буде від них, я не можу бути співробітником журналу”⁵⁰. Винниченко журиться, що в такому разі погіршиться його матеріальне становище і йому важко буде повернути борг видавництву. “Участь у журналі з цього погляду, розуміється, стала б нам у пригоді, але... я за гроші та за «лакомства» ще не жертвував своїми переконаннями, і невже ж тепер мені це робити? Краще в Аргентину чи в Бразилію емігрувати”⁵¹.

Нерідко виникали суперечки й між самими співредакторами “Нової України” через різні погляди на пропонований до журналу матеріал. В. Винниченко бував занадто категоричним у своїх оцінках, до чого привернув його увагу М. Шаповал у листі від 28 березня 1923 р., зауваживши, що В. Винниченко, незважаючи на проголошену дискусійність журналу, не допустить на його сторінки “нічого, що не буде відповідати навіть в деталях” його поглядам і настроям⁵². З перспективи можливого об’єднання партійних сил М. Шаповал робить висновок, що “об’єднання вимагає компромісу і терпимости, а Ви не з того тіста зліплені, щоб іти на компроміси. Коли це так, то Ви єднатись можете тільки з тими, де не можете зустріти ніяких різниць в поглядах, навіть в нюансах”⁵³. Аналіз усього комплексу листування В. Винниченка з М. Шаповалом дає змогу стверджувати, що останній був недалекокий від істини.

Із листів видно, які творчі плани мав В. Винниченко і як вони реалізовувалися, зокрема, яку велику надію він покладав на заснування кіностудії “Українфільм”, співвласником якої мав стати. Він сподівався, що від “Українфільму” матиме такий авторський гонорар, що можна буде закласти організацію і відродити закриту після розпуску Закордонної групи УКП газету “Нова доба”⁵⁴. Про пов’язані з цим проектом його амбіції свідчать слова з листа від 16 червня 1922 р.: “Українфільм” “є тією *головніщою* зброєю, якою я хочу «завоювати» Європу”⁵⁵. Проте цим мріям В. Винниченка не судилося здійснитися⁵⁶.

Листування містить також чимало інформації про інші творчі плани В. Винниченка, ті заходи, яких він вживав для публікації своїх творів, для того, щоб його п’еси йшли на зарубіжних сценах, а прозаїчні твори, зокрема “Сонячна машина”, були перекладені й опубліковані іншими мовами, тощо.

⁵⁰ Там само. – Спр. 150. – Арк. 62.

⁵¹ Там само. – Арк. 62зв.

⁵² Там само. – Спр. 239. – Арк. 38зв.

⁵³ Там само. – Арк. 39.

⁵⁴ Там само. – Спр. 150. – Арк. 51.

⁵⁵ Там само. – Арк. 27.

⁵⁶ Детальніше про це див.: *Миронець Н.* “Українфільм” – нездійснена мрія Володимира Винниченка. – С. 28–29.

Нерідко в листах до М. Шаповала як до голови Українського громадського комітету В. Винниченко звертався з проханням про надання стипендії своїм соратникам, зокрема В. Левинському, Ю. Тищенку (Сірому) та ін.

Як бачимо, листування В. Винниченка з М. Шаповалом інформаційно насичене, воно відображає різноманітні сторони життя української еміграції в Європі у 1920-х рр., настрої й плани представників різних політичних сил. Очевидно, що актуальною є публікація всього великого масиву листування М. Шаповала, розпочати яку можна було б з його листування з В. Винниченком. Активніше залучення істориками й літературознавцями цього корпусу документів до наукових досліджень значно розширить їх джерельну базу, дасть змогу глибше розглянути чимало проблем життя української політичної еміграції, додати нові риси до просопографічних портретів її представників.

Надія Миронець (Київ). **Листування Володимира Винниченка з Микитою Шаповалом як джерело інформації про життя української політичної еміграції в Європі у 1920-х роках.**

У статті аналізується виявлене в архіві листування В. Винниченка з М. Шаповалом з точки зору наявної в ньому інформації про ті проблеми, якими жила українська політична еміграція в Європі у 1920-х роках, зокрема: настрої українських емігрантів стосовно можливості повернутися в радянську Україну, відсутність єдності політичних сил, що не дозволило виробити спільної платформи, дискусії щодо видання журналу “Нова Україна” та ін.

Ключові слова: Винниченко, Шаповал, листування, українська еміграція, історичне джерело.

Надежда Миронец (Киев). **Переписка Владимира Винниченко с Никитой Шаповалом как источник информации о жизни украинской политической эмиграции в Европе в 1920-х годах.**

В статье анализируется обнаруженная в архиве переписка В. Винниченко с Н. Шаповалом с точки зрения отображения в ней информации о проблемах, волновавших украинскую политическую эмиграцию в Европе в 1920-х годах, в частности: настроения украинской эмиграции относительно возможности возвращения в советскую Украину, отсутствие единства политических сил, что не позволило выработать общую платформу, дискуссии об издании журнала “Новая Украина” и др.

Ключевые слова: Винниченко, Шаповал, переписка, украинская эмиграция, исторический источник.

Nadiia Myronets (Kyiv). **Volodymyr Vynnychenko's Correspondence with Mykyta Shapoval as a Historical Source on the Life of Ukrainian Political Emigration in Europe in 1920s.**

The article views V. Vynnychenko's correspondence with M. Shapoval as a source of information on Ukrainian political emigration in Europe in 1920s. The issues under study are the following: the Ukrainian emigrants' attitudes to the matter of their possible return to Soviet Ukraine, the lack of unity among the political forces which resulted in failure to form a mutual platform, discussions on publishing of the ‘Nova Ukraina’ (‘New Ukraine’) journal, etc.

Key words: Vynnychenko, Shapoval, correspondence, the Ukrainian emigration, historical source.